

Grundtvig og guldalderens København

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

Hørte Grundtvig hjemme i guldalderens København? Både ja og nej. I bogstavelig forstand naturligvis ja. Han levede hele sit erhvervsaktive liv her, boede sammenlagt 65 år i hovedstaden, på i alt 24 forskellige adresser¹. I overført forstand nærmest nej. Han adskiller sig på væsentlige punkter fra de øvrige store skikkelser i guldalderen.

Søren Kierkegaard kunne spille på byens muligheder som en virtuos på sit instrument, forvandle gader, torve, cafeer, teatret, kirkerne til katalysatorer for den utrættelige selvanalyse og selvfremsættelse, der blev grundlaget for hans forfatterskab. I en noget mindre planlagt stil gjorde H.C. Andersen det samme. Sådan brugte Grundtvig ikke byen. Når han gik på gaden, var det ikke for at blive set, men fordi han skulle et eller andet sted hen - fx til møde i Rigsdagen eller i besøg hos venner. Eller han søgte ensomhed, inspiration og lidt frisk luft ved - næppe alt for ofte - at spadserere i Rosenborg Have eller på volden ved Vesterport². Genboen til Vartov fra 1843, forlystelseshaven Tivoli i det tidligere Dronningens Enghave, har han udtalt sig kort og uhjerteligt om som et flygtigt modefænomen - det var en af de spådomme fra ham, der slog fejl! Han har dog i hvert fald været derovre fire gange i årene 1856-60, ikke for at køre i rutchebane, men for at holde studenter- og grundlovstaler³.

Hovedstadens loyale borgere havde dengang fire fikspunkter, de orienterede sig i forhold til: Universitetet, Frue Kirke, begge på Frue Plads, Det Kongelige Teater på Kongens Nytorv og endelig Kongen og Hoffet, som fra Christiansborgs brand 1794 boede i Amalienborg-palæerne. Grundtvig havde ikke noget varmt forhold til disse steder på Københavns kortet og ønskede det heller ikke.

Universitetet havde erklæret ham ukvalificeret til at blive professor i historie og mytologi hele to gange - i 1816 og 1817⁴. Derefter søgte Grundtvig ikke mere. Som præst ved Vartov Hospital fra 1839 var han pligtig til at censurere ved teologisk embedseksamen, men mødte hyppigst ikke, sendte ikke afbud og ødelagde dermed eksamensschemat - i 1849 fritoges han officielt, efter en klagesag. Derimod gjorde han helt frem til 1855 tjeneste som censor ved dimisprædikenen (en prøveprædiken)⁵. Ungdomsplaner om en disputats (selvsagt på latin) blev aldrig til noget⁶. Ved reformationsfestlighederne i jubilæumsåret 1836, fjorten dage efter indvielsen af den nye universitetsbygning på

Frue Plads, blev der kreeret 33 doktorer - Grundtvig var ikke blandt dem. En uofficiel opposition ved samme lejlighed imod en doktorand, der havde kaldt tidens supranaturalisme urimelig enfoldig, erklærer Grundtvig selv for mindre vellykket, fordi han ikke længere huskede det latinske sprog godt nok til at kunne klare sig i en mundtlig diskussion: det forbistrede kragemål sank ned over hans skuldre og lammede ham. Til gengæld markerede han - eller i hvert fald forlaget - jubilæet ved ugen før at udsende første hefte af *Sang-Værk*, hvis titel var det københavnske ord for klokkespillet hos Universitetets genbo, Frue Kirke (der gik til grunde under bombardementet 1807)⁷. I resten af Grundtvigs liv forblev Universitetet for ham den sorte skole, som han gang på gang hånedes for byzantinsk drengvidenskabelig, ufolkelig latinsk kultur og kinesisk eksamensvæsen. Han var ikke medlem af de lærde videnskabelige foreninger, der byggede på hemmeligt indvalg (*Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, *Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie*), men meldte sig i 1839 ind i den nystiftede, mere liberalt organiserede *Dansk historisk Forening*. Samtidig grundlagde han selv en københavnsk diskussionsforening, *Danske Samfund*, efter ganske anderledes demokratiske principper, skønt han i dette Frederik VI's sidste levår endnu opfattede demokrati som en unødigt importartikel fra Frankrig og mest forholdt sig satirisk spottende til det⁸.

Frue Kirke kom Grundtvig næppe i, da han havde sine egne kirker (som gæsteprædikant og som ansat præst ved Vor Frelser og - længst - i Vartov). Desuden var han fra og med affæren om trykningen af sin dimisprædiken 1810-11 på kant med flertallet af de københavnske præster og teologer. Eksempelvis var misforholdet til den gennemkultiverede og højt ansete fjerne slægtning, biskop J.P. Mynster, permanent. Det embede, Grundtvig efter ansøgning som 56-årig omsider fik tildelt, hørte ikke til hovedstadens prestigegivende. Endnu ved hans bisættelse i 1872 kunne dannede mennesker omtale ham som »den Vartou Kjøllingepæst«⁹.

Det Kongelige Teater besøgte Grundtvig vist ikke efter januar 1809, da han var hovedplanlægger bag en udpibning af L.C. Sanders nationalhistoriske skuespil om Knud Lavard - ikke så meget af harme over stykket selv som over Sanders ubegrundede selvsikkerhed i kritik af de unges beundrede digter, Adam Oehlenschläger.

I en berømt og berygtet samtale - usikkert placeret mellem 1857 og 1863 - skal Grundtvig ved en sammenkomst hos konseilspræsident

C.C. Hall have drøftet teater med selveste romantikkens stjerneskuespillerinde, Johanne Luise Heiberg. Allerede under middagen havde fru Heiberg følt sig ubehageligt berørt af Grundtvigs ligefremme udtalelser om alt muligt. Bagefter var de blevet anbragt sammen på en sofa i et kabinet, som den emsige værtinde havde anvist dem for at skabe en 'historisk' situation. Den forløb ikke heldigt. Grundtvig anerkendte ganske vist en skuespillers førstegangsfremstilling af en rolle med et »nu ja, det lader jeg gaa«, men anden gang (og senere), fastholdt han, var præstationen pur affektation. Fru Heiberg erklærede, at det også gjaldt en præst, som holdt den samme prædiken i to forskellige kirker. Grundtvig replicerede, at det var noget ganske andet, for præsten sagde sine egne ord. Fru Heiberg konkluderer, at Grundtvig ikke *ville* forstå, at den gode skuespiller gør dramatikerens ord til sine egne¹⁰.

Grundtvigs misforhold til teatret og til skuespilkunst slår tydeligt igennem i hans behandlinger af emnet i sine verdenshistorier. Det er så en kuriositet, at han i maj 1841 alligevel følte sig alvorligt fristet til at gå i teatret. Her opførtes nemlig Sille Beyers sagadrama *Ingolf og Valgerd*. Grundtvig var netop da midt i sin kamp for en dansk højskole og fremhævede i flere skrifter middelalderens Island, hvor man i form af sagaer fortalte løs om alt muligt på modersmålet. Det var, mente han, et enestående eksempel i europæisk historie på, at et helt land så at sige fungerede som et universitet på nationalsproget. Derfor havde han stærk lyst til at se dekorationen: interiøret af et islandsk hus. Det blev dog ikke til noget¹¹. Men indfaldet kan i øvrigt også demonstrere, at Det Kongelige Teater med sine kostumer, kulisser og bagtæpper gav publikum historiske og geografiske oplevelser i en tid, hvor et offentligt tilgængeligt museumsvesen kun lige var grundlagt, og hvor ikke mange kunne rejse udenlands.

Til *kongerne* havde Grundtvig et godt forhold, et sagligt til Frederik VI, et mere hjerteligt til Christian VIII, hvis dronning Caroline Amalie må regnes blandt de første egentlige grundtvigianere. Allerede som kronprinsesse lod hun fra 1839 Grundtvig indkalde til at holde historiske foredrag privatissime på Amalienborg for sig og hofdammerne, en praksis, som blev afbrudt ved Grundtvigs anfald af sindsygdом i marts 1844 og ikke siden genoptaget. Nogen dyrker af *hof-fet* og dets cirkler som institution blev han aldrig. Ved reformationsfesten i København 1836 havde han dog været med. Bagefter skriver han til Ingemann:

For første Gang, sagtens ogsaa for sidste, sad jeg fremdeles forleden med saa mange, ja med alle de andre, og tyggede og drak til Pæls i Kongens Forgemak, hvor jeg vel fandt det mindre kjedsommeligt end ellers, især da man oven i Kjøbet fik Penge for det [*dvs. en mindemedalje*], men maatte dog gaa sulten fra Bords, mens jeg saa' mine Gjenboer gotte sig dels med Østers, som jeg ikke gider haft, og dels med andre Rariteter, som ingen bød mig, og som jeg ikke gad anstrænget mig for at naa.

Tonen i brevet er afslørende: hofliv interesserede ham ikke spor, materielle goder som dyr og fin mad for resten heller ikke. I anledning af Christian VIIIs sølvbryllup den 22. maj 1840 udnævntes Grundtvig til ridder af Dannebrog - hvad nogle studenter i den nye liberale læseforening *Academicum* i betragtning af Grundtvigs almene ry som den evigt bedrevidende modsiger fandt både komisk og betænkeligt. Det blev hans eneste dekoration. Grundtvigs tilstedeværelse ved Christian VIIIs salving i Frederiksborg Slotskirke søndag den 28. juni 1840, således som den fremgår af J.V. Gertners tegning, fuldført 1846 som forarbejde til et aldrig realiseret pragtværk om handlingen, er et falsum. Kunstneren ønskede tidens berømteste personligheder blandt de afbildede tilskuere, og Grundtvig indvilgede i at sidde model post festum i hans atelier på Christiansborg. I virkeligheden var Grundtvig ikke i Hillerød på kroningsdagen: han prædikede i Vartov og holdt om aftenen et vennelag i *Danske Samfund* uden for den ordinære mødesæson, i begge tilfælde medbringende et trykt hefte med nyskrevne digte, henholdsvis to salmer og tre skålsange (for kongen, dronningen og Holger Danske)¹².

Sammenlignet med andre af tidens åndspersoner var Grundtvig *hjemmefødning*. Den store kontinentale dannelsesrejse - Tyskland, Frankrig, Østrig, Italien - som kongen finansierede for så mange, udøvede ingen tiltrækning på ham. Han nærrede ud fra sine verdens- og kirkehistoriske kundskaber skepsis over for det altid urolige og gærende Tyskland og tog gerne afstand fra det vanslægtede katolske Sydeuropa. Karakteristisk nok er hans fire ture til England - i somrene 1829, 1830, 1831 og 1843 - først og fremmest forsknings- og biblioteksrejser. To ugers rejse til Norge i sommeren 1851 er Grundtvigs eneste ferie (et begreb, tidens arbejdsmarked ikke kender!) - og det blev et veritabelt skjalde-triumftog. Sverige bevarede han en livslang kølighed over for: trods opfordringer i de

senere leveår krydsede han aldrig Øresund. Han besøgte heller aldrig den første folkehøjskole i det sønderjyske Rødding, selv om han naturligvis blev indbudt mange gange. Grundtvigs rejser foregik i hans tilrøgede studerekammer ved læsning, og han heftede sig mere ved faser i tid end ved stationer i rum. Han anlagde, hvad han i anden sammenhæng kaldte »et Falke-Blik« på sin omverden.

Som ældre blev Grundtvig i stigende grad selv en københavnsk se-værdighed. Hos et par yngre generationer vandt han for første gang bred tilslutning med sine *Mands Minde*-foredrag på Borchs kollegium i Store Kannikestræde i efteråret 1838 (over de sidste 50 års europæiske historie). Det er, hvad popularitet angår, vendepunktet i hans liv. Han blev bogstavelig talt en central skikkelse i bybilledet. Ved Thorvaldsens hjemkomst den 17. september 1838 sad han, som man ser på Jørgen Sonnes frise, i digterbåden sammen med Oehlenschläger, Heiberg, Hertz, Winther og H.C. Andersen. Kongeskiftet i december 1839 bevirkede også et skift i offentlighedens holdninger og vurderinger, og det kom på uforudselige måder Grundtvig til gode som nyetableret folketaler og politiker (en sag, der fortjente en nøjere undersøgelse). Hvor han tidligere havde været regnet for en skræmmende, om end også fascinerende særling, blev han nu anerkendt for sine kvaliteter. Han fungerede således på dronningens opfordring som tolk, da den britiske fængselsreformator og kvæker Elizabeth Fry i august 1841 besøgte de københavnske fængsler. Dronningen gjorde ham også i september samme år til (livslang) direktør for sit nye asyl i Nørregade (på det nuværende Folketeaters adresse), ved en særlig bestemmelse endda fra 1842 fritaget for tilsyn fra Københavns Skoledirektion. Som supplement til sin populære virksomhed i *Danske Samfund* fik og modtog han indbydelser til at tale i skandinavistiske, nationalliberale og nationale sammenhænge. Ved festen på Skydebanelen for Oehlenschlägers 70-års-dag den 14. november 1849 trådte Grundtvig frem med en sang og tre taler, og det var også ham, der efter opfordring fra arrangørerne kronede den gamle skjald med en laurbærkrans på de danske kvinders vegne. Selv den, der følte sig stødt af Grundtvigs manerer og meninger, blev overvældet af hans karisma. Det vidner et portræt i den efter-goldschmidtske *Corsaren* den 9. september 1853 om. Forfatteren, Claudius Rosenhoff, mener ganske vist umiddelbart, at Grundtvig kan høre hjemme på Bistrup (et sindssygehospital ved Roskilde), men fortryder afsluttende vurderingen: »naar jeg saa saae ham liste sig frem ved en festlig Leilighed,

paasætte Oehlenschläger Laurbærkrandsen, kysse ham og tale sine Kjerneord, - da forekom det mig, at vi Alle vare nogle mere eller mindre kloge Pygmæer imod denne halvforrykte Heros.« 50-året for Grundtvigs præstevieelse fejredes i 1861 ved en festgudstjeneste i Vartov, og senere på dagen tildelte kultusminister D.G. Monrad ham rang med Sjællands biskop (og i modstrid med ordlyden i den kongelige bestalling også titel af biskop). I hans sidste ni leveår arrangerede hans tilhængerne de såkaldte vennemøder, der blev afholdt i dagene omkring hans fødselsdag, den 8. september. Hans Vartovmenighed med højlydt salmesang i stakkato og et særligt hurtigt tempo (Vartov-galopader) var også noget, turister blev gjort opmærksom på. Den unge engelske digter Edmund Gosse har fortalt, hvorledes han i sommeren 1872, få måneder før Grundtvigs død, blev henvist til at overvære en gudstjeneste i Vartov. Han fik et uforglemmeligt, om end nok noget overdrevent indtryk af Grundtvig som en urgammel hedensk offerpræst med kælderdyb, spøgelsesagtig stemme¹³.

1. Grundtvig og guldalderen

Det meste af den københavnske guldalder, som fejres nu om stunder, havde Grundtvig ikke noget varmt forhold til. I 1838 siger han ligeud: »min Skrift saa vel som min Tale beviser, at faa kan have mere end jeg at udsætte paa det nærværende i Danmark, saa vel som andensteds«¹⁴.

Guldalderens kunstneriske manifestationer lod ham generelt kold¹⁵. Hans manglende interesse for teatret er allerede nævnt. Musikalitet ejede han ikke. Han gik ikke til koncerter, som var en af tidens yndede offentlighedsformer, men der blev naturligvis sunget i hans kirker. Det var også i hans auditorium på Borchs kollegium den 17. oktober 1838, at tilhørerskaren brød ud i en fælles afsyngning af »Kommer hid, I Piger smaae!« Her grundlagdes den ærkedanske tradition at synge en sang før og efter et offentligt foredrag. Men selv om guldalderens fineste komponister som Weyse, Berggreen, Hartmann, Rung og Niels V. Gade satte melodi til tekster af Grundtvig, er der ingen vidnesbyrd bevaret om nogen kontakt mellem dem og ham.

Skulptur og maleri regnede Grundtvig for de laveste og mest materialistiske kunstarter på en skala, hvor ordets kunst står højest. Bag

denne vurdering ligger utvivlsomt Det Gamle Testaments forbud mod at gøre sig billeder af Gud. I »Kiærminde-Bladet«, trykt i oktober 1818 som et farvældigt til Ingemann, da denne i april samme år var taget ud på en toårig dannelsesrejse til Sydeuropa, advarer Grundtvig indstændigt vennen imod Roms forfinede kunst, den hedenske såvel som den katolske: »Med Farver kan man ingen Christus male, / End sig Ham af Stene hugge ud« (str. 64). Han erkender i strofe 66 hermed at afvige fra sin tids kunstsyn:

Jeg veed det godt, at, i den sorte Skole,
 Enhver, som ei det kalder Salighed,
 Med Klang og Farve og med Steen at bole,
 Til Konstens Helvede fordømmes ned,
 At tage Lod med Scyther og Barbarer
 Og Faare-Hovedernes fromme Skarer!

Strofe 68, den sidste, bliver et barsk opgør med klassikken og nyklassicismen:

Jeg siger høit, at hvad den fine Verden
 Nu kalder Sands for Konst og Poesie,
 Netop, naar det af Andagt har Gebærden,
 Er et opsminket, fuult Afguderie;
 Det *Classisk* er, at Kiødets Lyst hernede
 Vil under Skin af Aand sig selv tilbede!

Når Grundtvig fik et næsten kærligt forhold til Thorvaldsen, var det, fordi han som menneske og historisk skikkelse havde været med til at tegne gennembruddet af noget nyt og værdifuldt ved år 1800 og ikke på grund af hans »Billeder i Kirkesmag«. Sådan kaldte Grundtvig køligt Thorvaldsens kristelige statuer i mindedigtet ved hans død i 1844, som blev trykt forsinket i forbindelse med museets åbning i 1848. Allerede ved indvielsen af Thorvaldsens atelier på Nysø i 1839 erklærede Grundtvig ligeud på tryk i tidsskriftet *Brage og Idun*, at han aldrig havde beundret nogen af mesterens værker, fordi han anså Vorherre for den eneste kompetente billedhugger¹⁶.

I sin *Haandbog i Verdens-Historien*, I, 1833, foretrækker Grundtvig den del af det gamle Grækenlands historie, da ordet og ånden dominerede - hos digteren Homer, hos historikeren Herodot, hos tragi-

keren Æskylos, hos filosoffen Platon og hos taleren Demosthenes. Det var i hans øjne allerede et fald, at grækernes olympiske lege efterhånden kom til at sætte kroppen og kropslige udfoldelser over de kunstneriske discipliner, og helt galt blev det, da den klassiske billedhuggerkunst gav sig til at producere forstenede versioner af disse atleter¹⁷. Denne vurdering fra Grundtvigs side fik følger for den senere folkehøjskoles holdning til området.

Malerkunst har han ytret sig endnu mere sparsomt om, den nationale vist slet ikke. Selv om Grundtvig med sin personlighed tiltrak de bedste af guldalderens unge malere og tegnere - P.C. Skovgaard, Købke og Lundbye - har han sandsynligvis ikke været interesseret i deres landskabsbilleder. Et enkelt sådant gav han ellers selv anledning til: Vilhelm Kyhns nette, noget upersonlige maleri af Udby Kirke, bestilt som gave fra danske kvinder til hans 70-års-dag i 1853, men det hører bestemt ikke til guldalderkunstens klassikere. To gange i sit liv lod Grundtvig sig male af to malere på én gang for at spare tid, når han skulle sidde model: 1847-48 af Skovgaard og Constantin Hansen, 1862 af Constantin Hansen og Wilhelm Marstrand. Til ubehag for kunstnerne, som måtte sno sig rundt om hinanden for at afbilde ham - og tilmed i hvert fald i 1862 måtte finde sig i, at han underholdt dem med sin lave principielle vurdering af deres kunst¹⁸.

Varmest er naturligvis Grundtvigs opfattelse af samtidens digtere. Hans elskede konge, Frederik VI, der personligt savnede forudsætninger for at forstå de skønne kunster, støttede jo hele sit liv gerne de digtere, som skulle oplæres til at gavne og glæde fædrelandet.

Det store gennembrud ved århundredskiftet - lynnedslaget fra Grundtvigs fætter Henrik Steffens og hans ivrige elev Oehlenschläger 1802, i opfølgning af den patriotiske vækkelse i kanontordenen fra slaget på reden 1801 - var i hele Grundtvigs liv et fast udgangspunkt for hans håb om det 19. århundredes udvikling. Så snart han så på enkelte digterværker, meldte en hård kritik sig. Oehlenschlägers arbejder efter *Nordiske Digte*, 1807, betegnede for ham et fald ned i materialisme og sanselighed - senere, i 1818, kaldte han ham med et udtryk, der netop i Grundtvigs mund er hårdt, for »en mesterlig Kjød-Billedhugger, den hele Ungdoms forgudede Konstner: Afgudsbilled-Mager«¹⁹. Selv Grundtvigs trofaste ven, B.S. Ingemann i det fjerne Sorø, måtte affinde sig med en tempereret ros - hans berømte historiske romaner brød Grundtvig sig ikke om, fordi han fandt romanformen underlødig, Ingemanns salmer anså han for små velsigne-

de englebørn, ikke voksne helgener, og morgensange for børn forbigår han i et brev med en kort kvitterende bemærkning²⁰. Hyppigst har Grundtvig nævnt to af vennens ungdomsudgivelser, som ingen læser mere: eposet *De sorte Riddere*, 1814, og læsedramaet *Reinald Underbarnet*, 1816. Med virkelig varme tog han Ingemanns digtkreds *Holger Danske*, 1837, til sig, fordi den gav et dækkende udtryk for den danske folkeånds vandring gennem såvel hedensk som kristen tid. De andre, i vore øjne store digtere fra guldalderen som Blicher, Heiberg, Hertz, H.C. Andersen, Goldschmidt, Kierkegaard og Paludan-Müller strejfer Grundtvig i form af hentydninger til titler, men uden egentlig stillingtagen eller karakteristik.

Det var altså ikke Grundtvigs synspunkt, at første halvdel af det 19. århundrede var nogen kulturel guldalder. Tværtimod klager han gang på gang fra og med bombardementet af København 1807 over tidens sløvhed og søvnighed, dens dyrkelse af det materielle og det bekvemme, dens åndløse maskerader og illuminationer, dens østers- og skildpaddegilder, kort sagt dens servering af »velsmagende Kiød-Pølser«, som han djærvt sagde²¹. I begyndelsen af 1820'erne skriver han til Steffens om sin samtid som en dødsstille gravplads, hvor nogle mennesker samler på orme, andre graver forgæves efter skatte, atter andre sammensætter allehånde til monstrøse benrade. Perioden selv kalder sig i øvrigt kun få gange for guldalder. Betegnelsen bliver først rigtig udbredt fra 1890'erne. Endnu i 1894 vrisser Georg Brandes i en faglitterær anmeldelse: »Vilhelm Andersen ynder at bruge det kedelige, flove Udtryk 'Guldalderen' om den Literaturtid, i hvilken Poul Møller levede. Ikke alt, som glimrede i den, var Guld, og nogen Guldmine var den overhovedet ikke«²². Grundtvig er faktisk en af dem, der flittigst anvender ordet - først som historiker, dernæst som kristen forkynder og som folkeoplyser. Hvornår og hvorfor skiftede Grundtvig mening om sin egen tid?

2. Grundtvigs begreb om guldalder

Det 19. århundredes store nyårsdag bestod for Grundtvig af Steffens', Oehlenschlägers og Thorvaldsens indsats.

Steffens beskrev i sin 7. indledningsforelæsning den store fortid, da guderne gik rundt på jorden, og da ord og handling var ét og det samme. Han endte sit historiske overblik med i den 8. forelæsning at

forudse en genkomst af den herligere alder, under henvisning til tysk romantik og Goethe. Oehlenschlägers romantiske debutdigt »Guldhornene« (1802) taler i samme stil netop om, »Da Himlen var paa Jorden«. Dets pointe er jo, at de to guldhorn måtte gå tabt, fordi nutiden kun så deres guldværdi, ikke deres åndelige budskab om det hellige. Forsvandt guldhornene, blev Oehlenschlägers digt om dem til gengæld i overført forstand et tredje guldhorn²³, til inspiration for poesi og åndsliv i resten af århundredet, i hvert fald frem til og med Vilhelm Andersens disputats om emnet i 1896. Thorvaldsen genfødte samtidig i Rom den græske antik med statuen af Jason med det *gyldne* skind.

Denne nye generation har således ikke kun en forgangen guldalder at længes efter. Det indgår i dens tankesæt, at der kan ligge en ny guldalder forude. Modellen er også kristen: fra paradys over syndefald til det ny Jerusalem. Det giver en optimisme trods alt med energi til nye bedrifter.

Her er det anderledes hos de ældre humanister som professor Knud Lyne Rahbek på Bakkehuset, der altid fandt, at guldalderen lå uigenkaldeligt bagude - i Holberg-tiden, i Ewalds og Wessels periode og i de florissante tiår forud for slaget på reden. Ved *Norske Selskabs* 20-års-jubilæum i 1792 talte netop Rahbek om de forgangne herlige dage, i bevidstheden om, at jubilæet mere var et kærligt farvel til fortiden end en glædelig velkomst af det tilkommende. For den modne Rahbek var Danmarks sande »Guldalder« tiden 1784-99, da almuemening faldt sammen med almenånd - da hele folket var optaget af fornyelse og reform²⁴. Denne Rahbeks guldalder beskriver Grundtvig i sin *Verdenskrønike*, 1812, ganske anderledes: Suhms bedste historiske bog, *Historien af Danmark, Norge og Holsten udtvende Udtog*, 1776, er i senere oplag (dvs. 1781 og 1802) ændret for at »indbilde Ungdommen, at vor Tidsalder er den gyldne, isteden for den giftige«, og den almindelige holdning var gennemmaterialistisk: »store Rigdomme vare indstrømmede i Enkeltes Huse, Overdaadighed og Vellyst voxte paa Guld-Møddingen, Egennyttens trivedes, Man glemte rent, at det er Gud, som giver det daglige Brød, og tænkte kun paa at sanke eller nyde«. Den skærpede Trykkelov af 1799 havde jo desværre gjort »den aandelige Børs« tavs, men den forebyggede også »Ugudelighed og Uteerlighed, Æreskænderi og Oprørstale. Alt syntes da at ville sove ind i en Rus eller Døs« - til Guds tordenrøst talte gennem kanonerne i 1801 og vækkede folket²⁵.

Rahbeks akademiske respekt for det klassiske Romerriges kultur deles bestemt heller ikke af Grundtvig. Digterne dengang, skriver han i *Verdenskrøniken*, 1812, var »ofte Gudsforagtere, fordybede sig selv i Jordlivet og misbrugte deres Kunst til at forgyldte Lasten, eller til, ved Smiger at vinde de Mægtiges Yndest«. Augustus' rige står for Grundtvigs syn som et stort udgået træ med visne grene, så hans regering er kun »Roms gyldne Tid, ret som Aftensolens Skær stundom tykkes os at forgyldte med en lifligere Glands, end Morgenrøden« - men den fulgtes af nat, ikke af dag, dens blomster gav frø uden spirekraft. Grundtvig advarer imod, at det 18. århundredes skolemestre (det kan være Rousseau og Pestalozzi) såvel som Napoleons kejserdømme hver på deres måde søger at genoplive disse såkaldt gyldne dage. Vi må, siger han i *Haandbog i Verdens-Historien*, I, 1833, for alt i verden ikke forveksle »'Tyranniets' gyldne Alder og gyldne Middel-Vei« med menneskeåndens²⁶.

Et mere positivt begreb om guldalder henter Grundtvig dels i den nordiske hedenskab, dels i kristendommen. I den lille opsats »Om Asalæren«, 1807, gennemgår han hovedhandlingen i Nordens mytologi især ved hjælp af eddadigtet Vølvens Spådom. Her må han afvise, at asernes skabende aktiviteter på Idasletten var »den gyldne Tid«²⁷. Gudernes glæde var en skuffende illusion i en forgæves drøm om frihed - de havde nemlig selv bortkastet visdommens gyldne tavler, og dem skulle de først finde igen på den anden side af verdens undergang, Ragnarok.

I sin akademiske ungdomsafhandling »Om Røligion og Liturgie« fra samme år understreger han, at både grækere, jøder og nordboer har en historie, der taber sig i »en gylden Alder, da Guderne vandrede paa Jorden, da det Himmelske og Jordiske faldt sammen i en Idee«. Det interessante ved en sådan fælles forestilling finder han ikke i denne gyldne alders episke efterskin eller i den nyere filosofis evige idé. Det væsentlige er dens virkelighed under tidens betingelse, altså i historien, tydeligst som den ses i Bibelens paradiso- og syndefaldsberetning. Den gyldne alder er ensbetydende med uskyldighed, som atter tillader en uhindret sammenflydning med det himmelske. Faldet er tab af uskyld, udtrykt i kundskab, der giver tilværelsen en egenverdi og mennesket nogle livsbetingelser, det *selv* har valgt. Og derfor sættes døden »som en Cherub med et blinkende Sværd mellem det Evige og Endelige«. Disse to verdener kan kun forsones i kraft af Kristi død. På lignende vis slutter 1812-krøniken: en fugl Phønix

oplivet af egen aske kan genføde folket til ny åndelighed, »og Kristendom er Underfuglens Navn«²⁸.

Synspunktet genfindes i Grundtvigs skolebog *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen*, 1847, idet dog nu det nationale er indarbejdet. Den guldalder, aserne tabte på Idasletten, skal med den opstandne Balder erstattes af et »*Gyldenaar*«. Det forklarer Grundtvig for skoleeleverne som den fornyede moderne kristendom, under hvilken alt det folkelige (nationale) skal stå op i forklaret, dvs. rensat, forstærket og gennemlyst, skikkelse for at blive del af det alment menneskelige. Rangfølgen er: først medlem af et folk, så menneske, så kristen²⁹.

3. Grundtvigs Gylden-Aar

I sine yngre dage gik Grundtvig hyppigst ud fra en absolut modsætning mellem det evige og det endelige. Fra omkring midten af 1810'erne begyndte denne holdning at blive oplødt for ti år senere at give sig udtryk i en overbevisning om, at et gyldenår for den troende kan være her og nu i denne verden. Grundtvig bruger i resten af livet helt overvejende ordene *guldalder* og *gyldenår* konsekvent, så *guldalder* betegner den svundne fortid, *gyldenår* den snarligt kommende fremtid eller endog nutiden. Selve begrebet »Gylden-Aar« er hentet fra det jødiske Jubelår, der indtraf hver 50. år (3. Mosebog, 25). Ordet dukker på dansk op som gengivelse af Josva 6.4 i den ældste danske bibeloversættelse fra anden halvdel af det 15. århundrede: et »forladelses ællær gledins ællær gyllins aar«. Den var netop blevet trykt i 1828. I 2. forøgede udgave af *Krønike-Riim til Levende Skolebrug*, 1842, gør Grundtvig opmærksom på denne dansk-leksikalske betydning i en nytilsat note til digtet »Jerusalem«, udgavens sidste tekst: »*Gylden-Aar* er det danske Udtryk for *Jubel-Aar*«³⁰.

Det bibelhistoriske begreb om et gyldenår indtræffende midt og sidst i et århundrede forklarer Grundtvig i *Haandbog i Verdens-Historien*, I, 1833, med belæg i Mosebøgerne og oldhistorikeren Josephus som resultat af en art social fordelingspolitik: al indenlandsk gæld blev eftergivet, og arvet jord, der var gået ud af en slægt, faldt tilbage til denne. Den borgerlige hovedsag ved gyldenårsinstitutionen var at sikre selveje og forebygge herremandsvælde, mener Grundtvig, og kombineret med loven om et hvileår hvert sy-

vende år, hvor alle hebraiske trælle frigaves, sikrede det jøderne at bo i »et Land, hvor vel, som allevegne, kun Faa blev meget rige, men hvor endnu Færre var meget fattige«. Det tykke bind slutter med Kristus, der ifølge Lukas 4.19 (et citat af Jesajas 61.2) udbasuner »den ny Tid, som et *Gylden-Aar* for hele Slægten«³¹.

Gylden-Aar anvendes utvivlsomt mange gange i Grundtvigs prædikener og teologiske skrifter, men en gennemgribende undersøgelse er ikke foretaget³². *Sang-Værk* har 40 eksempler på ordet i hans salmer. Det bruges i »Vidunderligst af Alt paa Jord« om livet efter døden: »Evhighedens Gylden-Aar«. Begrebet udlægges uden forekomst af ordet i »Er som Faar vi uden Hyrde?« til at betegne det jordiske livs glæde i tro på og håb om evighedsliv: denne glæde er en »Forsmag her paa Fryden hist!«³³ Det kan, i et autodateret manuskript fra 1834, »Tids-Aanden«, en versificeret dialog mellem Aanden og Skjalden, i en replik af sidstnævnte angive, hvad kirken forstår som sit kald og sin gerning³⁴:

Ordet at føre
 I Lys og Løn,
 Tungen at røre
 I Sang og Bøn,
 Frit at bekiende
 Sin Tro og sit Haab
 Frit at fuldende
 Den store Daab
 Det selv under fuldbange Kaar
 Kirken kalder sit Gylden-Aar!

Begrebet bliver af Grundtvig også anvendt verdsligt til betegnelse af en fase i historien. Baggrunden for en sådan forståelse er hans fornemmelse af selv at være et symbol, en spådom om en fornyelse af dansk ånds-, kirke- og samfundsliv. Den lanceredes i prolog og epilog til digtet »Paaske-Lilien« fra 1817 og blev gentaget med større kraft og bredde i det profetiske kvad *Nyaars-Morgen*, 1824. Vi får med vor bagklogskab sagtens øje på trækket, men datiden forstod dårligt hans ord og accepterede ikke, hvad den forstod. Det nye er, at han slipper sin ungdoms strategiske fejltagelse, »*Grund-Vildfarelsen*, som jeg delte med alle *Nyaarstidens* Historiske Videnskabsmænd, den nemlig, at Man, ved at fordybe sig i Oldtiden, kunde og skulde

gienføde dens Glands. Hvad jeg prøvede paa, kaldte Man Daarskab, fordi det ikke var den saakaldte 'Classiske Tid' og især Keiser Augusti 'Guld-Alder', men *Nordens* Hedenold og Middelalder, jeg stræbde at opmane«. I stedet går Grundtvig - især efter Englandsrejserne - ud i det forhåndenværende samfund for at undersøge dets indretning og og påvirke dets udvikling. I Goethes roman *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, som Grundtvig læste i maj-juni 1803 i Rahbeks oversættelse 1801-02, erklærer Lothario, der er vendt hjem fra et mislykket forsøg på at blive amerikaner: »Hier, oder nirgend ist Amerika!« I samme stil siger Grundtvig nu gang på gang: Her eller ingensteds kommer gyldenåret³⁵.

Under Frederik VI blev kongens person i en grad som under ingen tidligere eller senere enevoldsmonark symbol på en guldalder. Det skyldes kombinationen af hans personlighed, hans lange regeringstid og den vældige vækst i omfanget af trykt litteratur, ikke mindst aviser og tidsskrifter. Hans liv antog efterhånden af sig selv karakter af en moderne myte, i hvert fald i den repræsentative offentlighed, efter alt at dømme dog også i folket.

Et eksempel herpå er hans triumferende hjemkomst den 1. juni 1815 fra Wienerkongressen, hvor han efter en udbredt opfattelse havde reddet fædrelandets selvstændighed. Efter den 31. juli samme år omsider at have ladet sig salve til konge, praktisk nok for hoffets husholdning på sin sølvbryllupsdag, frabad Frederik VI sig resten af livet kostbare festligheder til egen ære. Trods sin høje mening om den nedarvede kongemagt var han jævn og jordbunden nok til ikke at tro på smiger og foretrak at bruge pengene på fattighjælp og andre fornuftige formål. Borgernes fornemmelse af hans regeringsperiode som en gylden alder fik derfor få muligheder for at gøre sig gældende uden for den obligate lejlighedsdigting og uden for Det Kongelige Teater, hvis parterre var en brugbar og brugt sikkerhedsventil for den offentlige mening før juni-grundlovens afskaffelse af censur på trykte skrifter. Det var faktisk på teatret, kongen ifølge eget udsagn oplevede sit livs bedste aften, da publikum den 7. oktober 1830 demonstrativt hyldede ham efter opførelsen af *Den Stumme i Portici* - den opera af D.F. Auber, som den 25. august samme år i Bruxelles havde givet anledning til oprør (og den følgende dannelse af staten Belgien). Det er klart, at de københavnske embedsmænd og hofleverandører havde interesse i at bevare den danske enevælde,

men man skal på dette tidspunkt ikke se bort fra en ægte kærlighed til kongen og hans familie.

En sidste større manifestation af denne kærlighed indtraf i 1833 og inspirerede Grundtvig til et gyldenårssdigt et halvt år efter. I juli havde kongen ligget meget alvorligt syg på slottet Louisenlund ved Slien, men var i august, tilsyneladende fuldt restitueret, vendt tilbage til København. Detaljer om stemningen er bevaret i et par pjecer. Kongen havde forladt Louisenlund kl. 7 om morgenen fredag den 2. august og blev ledsaget til Schleimünde af det glücksborgske hertugpar med børn. »Vejret var skjønt og gunstigt for Dampfarten«, men det lille og ikke videre komfortable kongeskib, hjuldamperen »Kiel«, ankrede alligevel op for natten ved Ulfshale (nordspidsen af Møn). Lørdag morgen fortsattes rejsen mod København, med noget stormende vejr og høj bølgegang i Køge Bugt. I København havde man spændt ventet på kongeskibet. Om eftermiddagen klokken halv fem kunne »Kiel« under en skyfri himmel ankre op på reden. Dronningen kom sin mand i møde i en chalup.

I hovedstaden havde man hele denne lørdag i spændt forventning ladet arbejde og forretninger ligge, »speidede fra Husene, fra Taarne og Volde, fra Toldboden, fra Mastetoppene, og fra Amagers og Sjællands Kyststrækninger.« Da råbet endelig lød: »*at Dampskibet nu saaes i Søen!!!*«, styrtede man til havnen, »som om hele Massen kun udgjorde eet Legeme, med tusinde og atter tusinde Hoveder. Men da Kongeskibet nu endelig saaes, stolt fremskridende bag Nyholms Bastioner; da det foer forbi Lünetten og Trekroner, som om Skjæbnen atter vilde true Danemark med Tabet af dets Palladium, men nu bøiede ind igjen i Landets og Folkets aabnede Favn, da skulde hele Værden have seet Udtrykket af dettes Følelser, der steg, til hvad jeg ikke kan udtrykke: - til stille Tilbedelse - da *Han, Hans Person!* saaes nedstige i Sluppen.« Folk stirrede, »thi Rygtet havde endog sagt, at Kongen var død«, og øjnene fyldtes med tårer. »Da saaes Herrer at favne, og trykke i Haanden, de Første de kunde naa - Trøieklædte Matroser, Arbeidsfolk og simple Borgere. Det var en Scene, som borde have været forevigt af de største Malere« - om disse da ved synet havde kunnet andet end at græde. »Som Sluppen nu kom nærmere, opløste Manges Følelser sig i jublende Glædesraab; men tusinde af de bedste Læber tav, voldsomt tilbageholdende Graaden, indtil den lille, blaa Kaskjet, svunget af *Hans* egen Haand, viiste sig udenfor Sluppens Tælt-Gardiner.« Da kongeparret havde sat sig i den konge-

lige vogn, tillod majestæten, at hestene fraspændtes, så folk trak den til Amalienborg »med Hurra- og Glædesraab og Hattenes Svingning«, eller som *Adresseavisen* mere poetisk udtrykker det i en forsiderubrik før avertissementerne: på hovedstadens »Indvaaneres Hænder bares han tryk til den Kongelige Borg«. Kongen måtte ud på balkonen for at kvittere for hyldesten. Om aftenen behagede det ham med familie at køre gennem hovedgaderne for at bese undersåtternes illumination. Festlighederne fortsattes de næste dage med studenteroptog og militærparader. Pseudonymet »En Stemme fra Folket« forsikrer, at en konge bør være som en fader for »den store Folkefamilie«, og folket, »den naturligt tænkende, mindst fordærvede Masse«, skal hænge ved ham med bevis på en kærlighed, som overgår alt andet menneskeligt. »Værden har aldrig seet skjønnere«, anfører det loyale øjenvidne: folket holdt, drevet af »den inderligste, aldeles frivillige, barnlige og dog saa bevidstfulde Følelse af kjærlig Hengivenhed, Troskab og Taknemmelighed«, en »stor Gudstjeneste den Dag, i Herrens Tæmpel paa Sundets Kyst!!!« Grundtvig, som vel også var til stede, refererer vekselvirkningen mellem drot og folk i nedennævnte digt fra 1834 således: »Da løfted sig en Stemme, / Da lød i Sky et Ord, / Som bedre haver hjemme / Ei nogensteds paa Jord, / Og Kongen, dybt bevæget, / Sig følde vederkvæget, / Som kongefødt paa Ny!« (str. 7). Senere i teksten fastslår Grundtvig med udsøgt typografi: »Det var en deilig Scene, / Men intet Skue-*Spil*« (str. 37).

Begivenheden udløste i pressen allerede på selve ankomstdagen en offentlig subskription på en skuemønt, uden beskrivelse af dennes præg. Fra og med en gentagen annoncering den 8. august trådte biskop P.E. Müller, stadshauptmand B. Thortsen og professor H.E. Freund frem som de ansvarlige. Liebhave-re til en version i guld skulle betale en fastsat pris, mens i øvrigt alle, der gav 1 specie eller derover, fik et eksemplar i sølv. »Efter Manges Ønske vil Skuemønten (for at den kan vorde saa almindelig som muligt) ikke blive større end nødvendigt for Kunstneren til Mindesmærkets værdige Udførelse«. Den udførtes i løbet af det følgende år »ved dansk Kunstfærdighed, og, som Alt didhørende, ved dansk Aandskraft« af akademistipendiaten C. Christensen i Rom (efter skitse af Freund) som en medalje med kongens hoved fra højre på forsiden og på bagsiden et billede, hvor »Kjøbenhavn, som en Kvinde med Murkrone, ofrer til en paa Fodstykke staaende Hygæa, foran et brændende Alter, paa hvilket en Æskulapstav«; reversens tekst lød: Kongestadens Glæde. Det

brændende alter med slangestaven var i øvrigt genbrug fra en tilsvarende, meget populær medalje (af J. Conradsen) efter kongens farlige sygdom i 1822. Subskriptionen sluttede i oktober 1833, og trods forskellige uheld under produktionen lykkedes det at få medaljen færdig, så kongeparret kunne få den overrakt i guld på årsdagen for hjemkomsten. Fortegnelsen over abonnenterne og slutregnskabet udkom i november 1834. Heraf fremgår, at blandt de næsten 1700 københavnske bidragsydere befandt sig såvel Grundtvig som hans tre børn og deres onkel Otto, provst i Gladsaxe, der alle noteres for eksemplarer af mønten i sølv. Måske har Grundtvig dog været skuffet over brugen af den antikke mytologi i stedet for den nordiske.

Det forholder sig i hvert fald anderledes med Grundtvigs monument for kongen, et digt på 73 solide strofer, trykt i *Den nordiske Kirketidende* den 26. januar 1834 under titlen »Gylden-Aaret«. Dets sigte er, med påmindelse om skuemønten, at markere såvel kongens fødselsdag to dage senere som hans 50-års regeringsjubilæum. Her er mange detaljer fra nordisk mytologi og dansk sagnhistorie, men ingen antikke figurer (bortset fra de ni muser i str. 50, som identificeres med Heimdals ni mødre, bølgemøerne).

Teksten tiltaler det nye år 1834 som et lille barn i vuggen, der i sin midalder vil krone kongen (jubilæumsdagen var hans konfirmationsdato, den 14. april) og til sidst gå til sin fader - altså 1833 - i »Ærens Høie-Loft« (str. 3). 1834 er derfor et nationalt gyldenår, og de egenskaber, som gør Frederik VI's regering rosværdig, er årets og digtets hovedemne. Grundtvig kommer ind på den ventede skuepenge til minde om kongens sidste helbredelse og triumferende hjemkomst (str. 6-7, jf. 35-36), der nu er i arbejde. Men han kender åbenbart ikke den nærmere plan til medaljens præg. Han forestiller sig på den ene side lykkeskibet, der på et hav uden storm og bølger fremdrives for fulde sejl »i Mag«, alt ved »Varmens Værk« (str. 10). Kongeskibet førte i lighed med alle tidlige dampdrevne fartøjer sejl (som en skønnert med to gaffelsejl, bredfok og stagsejl). Varmen kan selvsagt dels gå på dampen fra dets maskine, dels på danskernes kærlighed - desuden hentydes nok også til sagnet om den lille kong Skjold, der bragte Danmark kongelykke, da landet savnede en regent. På møntens anden side ser Grundtvig for sig kongen med en krans af gyldne aks om de sølvhvide hår. Som de følgende strofer (13-15, jf. 17) viser, spiller dette på digteren Thomas Thaarups festspil *Høst-Gildet* fra kronprinsens bryllup i 1790. Grundtvigs forslag til por-

trætsiden (der normalt ville have været avers) synes i øvrigt at klinge igen i det offentliggjorte regnskab fra november 1834 over den rigtige skuemønt, når redaktør J. Jetsmark slutter med udblik mod kongens eftermæle i »den Fremtid, da de mange herlige Korn, som under hans lange og milde Regjering bleve udsaaede paa den danske Vang, skulle fremskyde kraftfulde Straae, med bugnende, guldgule Ax«.

I digtets hovedparti ser Grundtvig tilbage på Frederik VI's liv, således som han selv har oplevet det: fra den unge vise regents overtagelse af styret, over bryllupsfestlighederne, da Thaarups folkelige sange indvarslede en genkomst af modersmålet, en ny respekt for det danske sprog, til nutiden, hvor kongen skal høste, hvad der dengang blev sået. Grundtvig fremhæver modsætningen mellem de fredelige reformer 1784-88 og den blodige franske revolution 1789. Det heroiske slag på reden 1801 sammenlignes med den nordiske gud Balders bålfærd, og Grundtvig understreger, at denne begivenhed fødte en »Smerte-Søn« (str. 30), nemlig det nye århundredes åndsliv. Denne kultur kaldes, med endnu et nordisk-mytologisk udtryk, en »*Forsete*« (str. 32), som »alle Trætter jævner« (denne meget lidt kendte gud var asernes forligsmand). Smertesønnen og fredsstifteren er nu i 1834 myndig og vil skabe gode kår for danskerne.

Derpå glider digtet over i en opfordring til kongen om at oprette en folkehøjskole i Sorø - et fast træk i Grundtvigs skrifter i 1830'rne-40'rne. Fred, konstaterer digteren videre, er »Livets Sommer-Veir«, men kæmpen skal drage sværdet for at bevare freden og således foretrække »Livets Storme / For Gravens stille Ro!« (str. 47).

Videre gør Grundtvig opmærksom på kombinationen af dåd og digt: Frederik VI er nu i 50 år blevet besunget af et skjaldekor på en måde, man ikke har set i dansk historie, siden Hjarne besang Frode Fredegod (i 6. bog af Saxos Danmarkshistorie). Kort sagt, under Frederik VI fik Nordens ånd igen mæle, og dette mæle var mere end »et Efter-Brag« (str. 63), et blot udvendigt ekko af gamle dage. I oldtidsskrifterne, hvorved Grundtvig vel tænker på sine egne for-danskninger 1815-23 af Snorre, Saxo og Beowulf, fandt Nordens ånd »sit Liv-Udtryk« - sit bedste udtryk - for »Hvad dybt i Hjerte / End vækker Fryd og Smerte« (str. 63). De ædle tanker og klange fra digterne gav genlyd på tronen og i kongens bryst: »Det var et Tone-Møde, / Af Levende og Døde, / Som i et Gylden-Aar!« (str. 67). Grundtvig fortsætter i strofe 68 med en uspecificeret karakteristik af guldalderdigterne:

Af *Urda*s Tone-Kilde

Udsprang i samlet Strøm
 De Stærke med de Milde:
 En haard, en Anden øm,
 En klar som Guld og Ravet,
 En dunkeldyb som Havet,
 En høi som Ørnens Vei!

Til slut ønsker Grundtvig, at gyldenåret 1834 må få Guds velsignelse til at åbenbare »Det Danske Hjertes Fylde / Til Graa-Haar at forgyalde / Hos Kongen og hans Folk!« Det verdslige gyldenår defineres ved fred udadtil, folkelig oplysning indadtil, og modersmål og rig digtning fremmet af kongemagten.³⁶ I et langt digt »Skjaldelivet i Danmark. (En Mundsmag.)«, trykt i tre afsnit i 1851, vender Grundtvig tilbage til sit gamle hyldestkvad »Gylden-Aaret«, idet han skildrer moderne dansk skjaldekunst som født med smerte af den danske nationalånd, havfruen³⁷:

See her *Gylden-Aaret*,
 Som jeg raabde ud!
 Til Verden har baaret
 Det *Havfruen* prud,
 Bar let under Hjerter,
 Men fødte med Smerte
 Det guldprude, vingede Ord!

På Frederik VI's begravelsesdag den 15. januar 1840 holder Grundtvig en tale i *Danske Samfund*, hvor han udråber kongens tid til en guldalder, der var midt iblandt os, skønt vi ikke kendte den. Det hentyder til Johannes Døberens ord om Kristus (Joh. 1.26) - og angiver åbenbart en omvurdering af den umiddelbare samtid, som Grundtvig ellers havde omfattet med både kritik og afsky. På kongens fødselsdag fjorten dage senere mindes Grundtvig ham, stadig i *Danske Samfund*, for, hvad han gjorde for modersmål, folkesang og historie, og ser frem til en styrkelse af kongens eftermæle som »den Folkelige«. Selv kalder Grundtvig sig i et ledsagende digt en morgenhane som skjald: »Jeg lydelig med Vinge slaær / I Gryet til et Gyldenaar.«³⁸

Ligegyldigt hvor store nationale katastrofer Grundtvig oplevede, udlagde han dem hellere som fødselsveer end som dødskramper. Det gælder i høj grad de to slesvigske krige, 1848-50 og 1864. I sit digteriske univers arbejder han med stiliserede begreber for at udtrykke indholdet af et Gylden-Aar. Han har i digtet »Asa-Maalet og Kæmpe-Visen« fra november 1849 foreslået, at danskerne igen skal give de oldnordiske kvad og de danske folkeviser et husligt hjem. Eddakvadene står for det fælles nordiske, med en tvillingefødt grundtone bestående af kamp for livet og længsel efter fred. Deres symbol er digtekunstens gud, Asa-Brage med gulddharpen. Folkeviserne er en lavsang fra dybet, en »Sorg med Glæde«, ganske som når havfruer synger »Midt imellem Smil og Gru!« (str. 6). De personificeres af gudinden Ydun med ungdoms-guldæblerne. Disse to var i den nordiske mytologi »Ret et yndigt Ægtepar!«, han hjernen, hun hjertet (str. 9). Grundtvig betonede, at det nordiske og mandlige må forbindes med det danske og kvindelige (str. 36)³⁹:

Da skal *Valhall* og *Folkvangen*
 Leve op som Mark i Vaar,
 Rosens-Blommen, Helte-Sangen
 Skabe *Nordens Gyldenaar!*

Med den københavnske guldalders dyrkelse af intim og forfinet stemning i stilfærdig poesi og kunst har disse udladninger fra Grundtvig ikke meget at gøre. For ham er guldalder og gyldenår solide historiske elementer, og de vedkommer hele folket, før, nu og fremover. De rummer energi, som skal påkaldes og bruges. Her adskiller han sig fra størsteparten af sine kolleger.

Digtet »Ønske-Møen« fra februar 1850 skildrer gudinden Fylla fra nordisk mytologi. Hun er veninde med Balders moder Frigga og har til opgave at vække ønsket, »Indtil i *Danmarks Gyldenaar* / Livsalig det stædes til Hvile« - fordi det så er opfyldt. I maj 1850 følger digtet »*Danmarks Gyldenaar*«, hvor Grundtvig bruger forårsnaturen til bestyrkelse af sin forvisning om en folkelig og historisk sommer:

Thi nu dages *Gyldenaaret*,
 Som en lang Midsommer skiøn,
 Det har vintret, det har vaaret
 Under Snee og Regn iløn,
 Springer ud paa Vink fra Oven,
 Som ved Sundet Bøgeskoven!

Danmarks verdslige gyldenår er Guds værk og så uafvendeligt i sin udfoldelse som naturens løvspring⁴⁰.

En eftervirkning af Oehlsenschlägers død og begravelse i januar 1850 ses i en prosa-artikel i *Danskeren* den 2. marts betitlet »Guld-Alderen og Grotte-Sangen i Danmark«. Indledende skriver Grundtvig ironiserende om tidens klageråb over tabet af digterkongen. Mennesket og bogproducenten Oehlsenschläger finder han mindre interessant end den historiske plads, han udfyldte. Den store digterkonge i historiens forløb er, siger Grundtvig, selve »*Menneske-Aanden*«, hvis barndom og ungdom ligger i den grå oldtids guld- og sølvaldre. Med Oehlsenschläger tog denne menneskeånd et nyt opsving, i en jern- eller rettere papirstid; han satte »ægte Forgyldning paa *Jern-Alderen* i det hele, saa den med Rette kaldes et 'Gylden-Aar'«. Derfor må man afvise dem, der siger, »at *Guld-Alderen* var kun en fjantet *Barne-drøm*, som de takker deres gode Fornuft og Forstand for, de ikke engang som Børn har troet paa eller mærket det mindste til, og tilføie med en vigtig Mine, at selv '*Guldets*' Ry, som den ædleste Malm, er kun en Røg, som henveires, saasnart de blæser ad den, da velconsoliderede *Stats-Papirer* alle Dage er ligesaa gode som det 'rødeste Guld' og, naar de er noterede for Eiermanden, saa meget bedre, som de er sikkrede for Tyvehaand og mange andre Tilfældigheder.« Over for en så overfladisk holdning må Grundtvig fremhæve, at »ligesom det er ganske vist, at *Guldet* har tre store Fortrin samlede, som *Papiret* fattes, nemlig *Glands* og *Klang* og *Varighed*, og at disse Fortrin gjør *Guldet* blandt andet til et mageløs godt *Billed-Ord* for et Liv og en Tid, der i høiere menneskelig Forstand har de samme Egenskaber, saaledes tør jeg nok sige, det er værst for dem selv, der hverken troer paa *Guldalderen* eller haaber paa dens Gienfødelse i et *Gyldenaar*«.

Videre tolker Grundtvig de enkelte guder, aserne, som de forskellige folks ånder, der er afhængige af menneskeånden - ganske som små fugle kan løfte sig højere end en kongeørn ved at tage plads mellem ørnens øjne. Disse folkeånder har efter mindre målestok og inden for visse grænser igen deres lokale guld- og sølvalder. Det

folkeliv - og her nærmer Grundtvig sig så det hjemlige - der endnu har sine tre hovedelementer: fædrelandsfølelse, modersmål og vennelag (dvs. venskabeligt samkvem) intakt, kan selv i folkets og folkeåndens alderdomstid »godt vente et *Gyldenaar*, som svarer til dets egen *Guldalder*«. Det håb ligger bag Grundtvigs hyppige sammenligninger mellem den til enhver tid regerende danske konge og kong Skjold, Frode Fredegod og andre. Han slutter derfor med at spå et nyt dagskær over sletten, dvs. Danmark, et »*Frihedens og Daadens Morgengry*« udløst af Frederik VII's tronbestigelse, men tydeligt forberedt af forgængerne Frederik VI og Christian VIII. Hvad Grundtvig ønsker Danmark, er en ny Frode Fredegods tid præget af fred, retfærdighed og ikke mindst den lykke, der altid i Danmarks historie har været bedre end forstanden. På den baggrund billiger han fuldt ud, at danskerne ser bort fra verdslig »*Ære og Vælde, Kløgt og Snilde, Beundring og Berømmelse*«⁴¹. Disse træk hører ikke hjemme i et snarligt kommende dansk gyldenår.

For Grundtvig er det folkets liv i hverdagen, det gælder om at gøre gyldent. Det understreger han i sin *Haandbog i Verdens-Historien*, III, 1843(-56), hvor det i anledning af den italienske renæssance hedder: »den *rette* Stats-Konst er, med *fælles Bedste* uafsladelig for *Øie*, at udvikle *Livs-Kræfterne* hos et Folk til den største og gavnligste Virksomhed, de er voxne, uden at ville, paa nogensomhelst Punkt, fremtvinge en Klarhed, der kun er Noget værd, hvor den kommer af sig selv, som den altid gjør hvor Virksomheden lever sin Alder ud; thi da bliver den nødvendig sig selv klar, mens al anden saakaldt Klarhed kun er et tomt Blændværk.« Den store kunst ligger i »at danne et *frit og skjønt* Borger-Samfund af levende Mennesker«, mens det er langt lettere at behandle ord, toner, sten og farver smukt. Grundtvigs konklusion er følgelig, »at medens alle skjønnede Konster kun er spildte paa et stygt Liv, vil derimod et skjønt Menneske-Liv af sig selv forskiønne sine Omgivelser og Alt hvad Det berører, saa Forskiellen vil kun være den Samme, som finder Sted mellem de naturlige og de sminkede Rosenkinder, eller dog mellem Drivhuus-Planter, og de senere udviklede, men ogsaa anderledes saftige, stærke, varige og til Aarstiden passende Væxter og Frugter i 'fri Jord under aaben Himmel!'« Mon ikke Grundtvig har anset en del af guldalderkulturen for en kunstigt fremavlet drivhusvækst?

Sand kunst drejer sig om tilrettelæggelsen af egen og andres tilværelse i samfundet, ikke om forgudelse af betagende illusioner. Det

siger Grundtvig endnu mere direkte i 1844: at kunsten stiger, som en matros skal have råbt ved Thorvaldsens bisættelse, »det har hos os alt længe været et Ordsprog, og er vel allevegne den almindelige Mening; men det er kun om meget faa Ting, jeg har den Lykke at dele hvad der for Øieblikket er den '*almindelige Mening*', og mellem disse faa Ting er ikke Konstens Stigen, forsaavidt Talen her slet ikke er om de *dagligdags* Smaakonster, og ingenlunde blot om *Haandens* skønne Konster, men især om Aandens og Hjertets *store Kunst* at '*forskiønne Livet*', og saaledes efterligne den mageløse Kunstner, som skaber '*levende Skiønhed*'.« Desværre, fortsætter han, er denne kunst i vore dage gået tabt blandt statsmændene, men den kan ved efterligning af de antikke grækere og ved hjælp fra digterne og kvinderne (hvoraf ingen endnu har plads i moderne politik) genvindes, så man lærer på ny »at arbeide paa hvad der lader sig gjøre, altsaa *ikke* paa at *omskabe* eller *forbedre*, men kun paa at *berolige* og *forskiønne Livet!* Det *Første* overgaaer nemlig, som *Fornuften* giver, al *menne-skelig* Magt, Fornuft og Forstand, saa man gjør derved kun Ondt værre, og gjør, saavidt muligt, det Gode slet, medens Erfaring lærer, at det *Sidste* kan prægtig lykkes«. Det gælder især, hvis man kan slippe af med den fordom, at skønhed forudsætter den allerstrengeste orden på bekostning af frihed, liv og de bedste kræfter, »thi intet Værk kan paa nogen mulig Maade blive *større* end *Kraften*, som frembringer det, og Aartusinders Erfaring lærer, at alle Menneske-Naturens *ædle* Kræfter kun trives i *Frihed* og henvisne i *Trældom*.«⁴²

Det handler for Grundtvig i egentligste forstand om folkelighed, et dansk borgerliv, jævnt og muntert og virksomt - det jævne er modstykke til det pralende, det muntre til det surmulende, det virksomme til det døsig. Denne livsform og ikke en dyrkelse af en kunstnerisk elites udfoldelser udgør den sande guldalder, som Grundtvig altså næsten altid omdøber til et gyldenår og henlægger til en nær fremtid.

Det gør han også i 1864. Hans mindedigt over Frederik VII hedder »Danmarks Guld-Alder og Gylden-Aar« og sammenholder - en måned før tilbagetoget fra Dannevirke - Balders og Frodes guldalder med gyldenåret under Frederik VI og Frederik VII. I digtkredsen *Nordens Myther*, skrevet samme år efter nederlaget, da den militære og politiske katastrofe knugede hele landet, men først trykt i 1930, lader han den nordiske kærlighedsgudinde Freja græde længselstårer efter sin tabte husbond, som et billede på det reducerede Danmark. Men karakteristisk nok kan han også her vende smerten fra dødsqual

til fødselsve og gøre ulykken til et håb om oprejsning. I en smuk strofe fra afsnittet »Vanakviden« kan man nøje følge, hvorledes de negative ord overvindes af positive⁴³:

Derfor græder hun Guld-Taarer
 Vemods-Strøm af Længsels-Aarer
 Rosenduft af Hjertesaaret
 Som Guld-Dugg til Gylden-Aaret
 Glædens Smil i Sorgens Svøb.

»Glædens Smil i Sorgens Svøb« - denne holdning vil Grundtvig gerne have skal være typisk dansk. Danmark ser han helst i en kvindes skikkelse - det kan være de nordiske myters Freja eller folkevisernes havfrue eller Det Nye Testaments enke fra Nain, eller alle i ét. Han opfatter Danmark i verdenshistorisk perspektiv som en historisk idyl - ganske som Thaarup havde fremstillet den i *Høst-Gildet* - »usigelig dejligt«. Ligesom det antikke Grækenland er hjemstedet for den idyl og idyldigtning, der foregår i naturen, er Danmark landet for den historiske idyl. Det bevises, ud over af Thaarup, af folkeviserne: »Sjælen i dem er *Helte-Kjærlighed*, som frembringer idel historisk-idylliske Optrin, i det en historisk Begivenhed staar i *Forgrunden* og indaander det daglige, stille, venlige Liv en Betydning, saa det i Sammenhæng med Heltelivet bliver inderlig poetisk.« Det skriver Grundtvig til Ingemann den 5. oktober 1823, da vennerne brevveksler om Ingemanns arbejde på det episke digt *Waldemar den Store og hans Mænd*, der udkom året efter. I stedet for Valdemar, Absalon og Esbern Snare ville Grundtvig hellere have en skildring af heltenes barndomshjem, se »det indvendige hos Absalons Moder og Søstre i Fjenneslevlille. Dette Hus, hvor Heltehjertet saa aabenbar havde hjemme«⁴⁴.

I *Mands Minde*-foredragene 1838 udbryder han glad overrasket ved at omtale den københavnske frihedsstøtte i samme åndedrag som den franske revolutions frihedstræ: »det er underligt, hvor idyllisk alt historisk gestalter og forbinder sig i Danmark«. Både støtten og Thaarups festspil kom »paa den naturligste Maade af Verden til at udtrykke Forholdet mellem den fri Bonde og Hovedstadens Borgerkab, ja, til at være et yndigt Forvarsel om den fine, men naturlige, danske Smag, der i Bonde-Tiden, under levende Vexelvirkning mellem Landet og Hovedstaden, vil udvikle sig«⁴⁵.

Grundtvig havde i 1838, lidt mere end midtvejs gennem livet, selv ændret sin fremfærd. Ved at lægge mere og mere vægt på bondestanden og landbefolkningen var han på vej over i en folkelig og kristen kultursyntese, der skulle vokse til en bevægelse af hidtil uset styrke i Danmark. I det sidste af disse *Mands Minde*-foredrag, holdt den 26. november 1838, beretter han om sin egen mere kompromissøgende holdning i forhold til de kampe og stridigheder, han til da havde ladet sig indvikle i⁴⁶:

Jeg har nemlig ganske opgivet min gamle Paastand: jo mere Kamp, des mere Liv, og indsér klart, det maa hedde: jo mere Kamp, desmere Liv i Fare, hvoraf Følgen lettelig kan blive: desmere Død; saa det gjælder i alle Maader, at et magert Forlig erbedre end en fed Proces (...), og at den Spore, fredelig Virksomhed trænger til, giver frit Væddeløb langt bedre end Kamp, - menneskeligt Væddeløb at sige, og ikke hesteligt (...).

Her skabes en baggrund for den trods alt fredelige politiske leveform, som er karakteristisk for dansk samfundsliv efter juni-grundloven 1849. Det ser de, som er vokset op med den, måske ikke så tydeligt, men udenlandske forskere, der beskæftiger sig med dansk kultur, betragter denne fredsommelighed med både undrende og beundrende øjne og er tilbøjelige til at anse Grundtvigs indsats for en af forklaringerne⁴⁷.

Selv mente Grundtvig, at Danmarks skæbne i hans levetid kunne vejlede alle andre folk. Han slutter i 1869 udgivelsen af sin vældige *Haandbog i Verdens-Historien* med et nødtørftigt tillæg på 15 sider om perioden 1715-1866, hvori han på grund af danskerne (slaget på reden) og grækerne (opstanden mod tyrkerne) konstaterer, at det 19. århundrede er et »*Folkelighedens Gyldenaar*.« De hårde prøvelser for Danmark - 1807, 1814, 1848 og 1864 - har trods alt udviklet og udbredt »en saa kiæk og lys Betragtning af Menneskelivet i alle dets baade folkelige, kirkelige og videnskabelige Forhold, der i hele Christenheden kan og sikkert vil skænke alle Folkene et *Gyldenaar*, hvori Livsoplysningen fortrænger alle de boglige Lygtemænd og viser Verden, hvad Folkene er skabte og skikkede til«⁴⁸.

4. *Fra Guld-Alder til Gylden-Aar*

I den danske guldalder, således som betegnelsen normalt forstås i nutidens festuger og kulturbyår, var Grundtvig en outsider.

Det operetteagtige København, man alt for let kommer til at forbinde med guldalderen, var i hvert fald ikke Grundtvigs by. Tivoli, tapre landsoldater, St. Bededagsaften på volden, baller, balletter og vaudeviller gik hen over hovedet på ham. Han manglede københavnerens lette sind og deres appetit på harmløse forlystelser.

Det rent patetiske - Oehlschlägers foretrukne element i sørgespil og lejlighedsdigte - lå heller ikke for ham. Som ung havde Grundtvig været et ganske ubegejstret medlem af Kronprindsens Livcorps under slaget på reden, som han, i Oehlschlägers selskab, uden poetisk løftelse iagttog fra en altan i Bredgade og fra Langelinie. I januar 1814 kammede han til gengæld over i højspændt patos ved den helligtrekonger-mobilisering af de københavnske studenter, som kongen ikke kunne bruge til noget, og som i mere nøgterne samtidiges øjne nærmede sig det parodiske.

Siden søgte Grundtvig det ægte danske og københavnske på en fredeligere og jævner vej - ja, faktisk på Strandvejen. Med sit dybe blik så han det symbolske i hovedstadens beliggenhed mellem Øresund med Kongedybet og Charlottenlund med de brede bøge. Her er pantet på en dansk fremtid: »Storhed og Ynde maa nemlig sammensmelte, Liv og Nyhed forbinde sig i den Natur, der sejerrig skal kunne træde i Kamp med en Hovedstads smagfuldt skjulte og udpynkede Unatur, og endnu mere med det kunstige Spil af Naturens livlige Skygger, der let synes baade yndigere og rigere end Naturen selv; men hvor Storhed og Ynde sammensmelte saa herlig som paa vor Strandvej, hvor Havet formæler sig med Bøgeskoven, Bølgen synger Bas i Fuglekoret, og Skibene, som bringe nyt og besjæle Virksomheden, tillige oplive og idelig forvandle Udsigterne«, dør får man det ægte historisk-idylliske indtryk. Det mageløse ved Thaarups gamle, halvglemte festspil var netop dets forening af »det naturlige og det historiske, det virkelige og det drømte, det hverdags og det højtidelige, det simple og det majestætiske, det folkelige og det kongelige«⁴⁹.

Det kunne være ud fra dette falkeblik for folkekarakteren, at Grundtvig alligevel kan tilforordnes den københavnske guldalder. Mange af tidens digtere og kunstnere har dyrket stuerne, børnene,

husdyrene, haven, hønsegården og, når det går højt, den fredelige lille gade og skoven lige udenfor. Grundtvig giver denne intime og nærsynede idyl en tiltrængt udvidelse ved at supplere den med den store verden og tolke foreningen som tegn for et borgerligt gyldenår, med fred, retfærdighed og frem for alt lykke, danskernes særlige element. Og lykke ligger for Grundtvig først og fremmest i det kvindelige. Derfor er det sigende, at han griber den forholdsvis nye forståelse i tiden af hjemmet, familien, kvindekønnet som reservater for inderlighed, mildhed, kærlighed - med ét ord det ægteste menneskelige, som samtidig var nærmest ved det bedste, Gud har skabt. Det var hans be-drift, at han havde mod til at omformulere den forståelse, så den kunne gælde intet mindre end Danmarks gudgivne plads i universalhistorien. Som kvinderne var hjerte-ligere end mændene, var Danmark et kvind-folk, *hjerterfolket*, Guds eget land i den nye tid.

Ja, denne følelse kan endogså overføres til det religiøse. Da Grundtvig i 1836 til sit *Sang-Værk* skal gendigte den 85. Davidssalme, om længslen efter Guds boliger, skriver han først i sit manuskript: »Munter og rolig«, griber sig så i det og retter til: »Hyggelig, rolig, / Gud! er din Bolig«, ændrer også den følgende linje fra »Elskelig« - salmens indledende danske adjektiv i ældre bibeloversættelser - til »Inderlig skøn«⁵⁰. Kan man forbinde den gammeltestamentlige Hærskarernes Gud med det uoversættelige danske begreb hygge, må man vist trods alt have nogle rødder i den blide guldalder.

Det lokale, det fortrolige og det nære er yndlingskategorier i kulturen. Det vidner små klenodier som Heibergs *Elverhøi* og Hertz' *Sparekassen*, H.C. Andersens eventyr og Ingemanns morgen- og aftensange, Bournonvilles balletter og Lundbyes tegninger om. Grundtvig er ikke uden sans for denne lilleverden, men formår, uden at ødelægge dens nøjagtige billede af den velkendte hverdag, at give den de største historiske, kirkelige og religiøse dimensioner. Guldalder bliver for ham uundgåeligt til Gylden-Aar.

Noter

Artiklen er i en kortere version (og uden oplysningerne i noteapparatet) holdt som offentligt foredrag i arrangementet *Golden Days in Copenhagen* på Københavns Universitet, Frue Plads, den 14. september 1994. Den bygger på trykte Grundtvig-tekster og på forskernes specialundersøgelser, ikke mindst i de 47 udsendte årgange af *Grundtvig-Studier*, og skal ikke betragtes som et forsøg på en udtømmende analyse af Grundtvigs forståelse af titel-begreberne Guld-Alder og Gylden-Aar.

Henvisninger til Grundtvig-tekster gives med de gængse forkortelser: Br = *Breve til og fra N.F.S. Grundtvig*, ved Georg Christensen og Stener Grundtvig, I-II, 1924-26; Fasc. + nummer = håndskriftkapsel i Grundtvig-arkivet, Det Kongelige Bibliotek, København; GI = *Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821-1859*, ved Svend Grundtvig, 1882; GrSkV = *Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast*, ved K.E. Bugge, I-II, 1968; GSV = *Grundtvigs Sang-Værk*, ved Th. Balslev, Ernst Borup, Uffe Hansen, Ejnar Skovrup, Magnus Stevns, I-VI, 1944-64; PS = *Poetiske Skrifter*, ved Svend Grundtvig og Georg Christensen, I-IX, 1880-1930; US = *Udvalgte Skrifter*, ved Holger Begtrup, I-X, 1904-09.

- ¹ Steen Johansen: N.F.S. Grundtvigs bopæle (adresser) i København. I. Indtil 1821; II. 1822-1872, i: *Grundtvig-Studier* 1960, s. 54-65; 1963, s. 40-62.
- ² Jf. digtet »Hvad kviddrer I om, I Spurve graa! / Saa seent i Kongens Have?« fra 1838, US VIII, s. 185, samt to oplæg, dateret den 31. december 1839 og den 21. september 1841, til *Danske Samfunds aftenmøder*, Fasc. 364.II.23 og 61.
- ³ I et nordisk-mytologisk manuskript fra 1843 beskriver Grundtvig det udbytte, man kan have af at besøge Mimers visdomsbrønd: »naar man da seer ned i Brønden, saa er alle Østersgilderne og Dampvognene og Tivolierne forsvundne, og man seer lutter store Mænd og Begivenheder fra forstum Tid« (Fasc. 283.6 7r). Om Tivoli-talerne, som refereredes eller tryktes i pressen eller i pjecer, se Steen Johansen: *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter*, III, 1952, s. 178, 220, 241; IV, 1954, s. 96. Festen i 1856 er refereret i *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig*, ved Steen Johansen og Henning Høirup, 1948, s. 223-226.
- ⁴ Akterne er trykt i *Kirkehistoriske Samlinger*, 5. Række, I, 1901-03, s. 722-730, Br I s. 496-498, *Menighedsbladet* den 7. Februar 1926, sp. 85 ff.

- ⁵ Bjørn Kornerup (†): Grundtvig og det teologiske Fakultet. En Episode 1848; Knud Eyvin Bugge: Efterskrift, begge i: *Kirkehistoriske Samlinger*, 1960, s. 98-113.
- ⁶ US I, s. 37, 66, 68.
- ⁷ Brev til Ingemann mortensdag 1836, GI, s. 185-186; om københavnernes brug af glosen »Sangværk«, se E.C. Werlauff: *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*, 1858, s. 37-39.
- ⁸ Flemming Lundgreen-Nielsen: Grundtvig og danskhed, i: Ole Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie*, 3, *Folkets Danmark 1848-1940*, 1992, s. 31-79.
- ⁹ P.G. Lindhardt: » - 'den Vartou Kjællingepræst' .«, i: Ingrid Markussen og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): *Festskrift til Roar Skovmand 15. juli 1978, Årbog for dansk Skolehistorie 1978*, 1978, s. 54-56.
- ¹⁰ Flemming Lundgreen-Nielsen: *Det handlende ord*, 1980, s. 281-283 (med tilhørende noter); Johanne Luise Heiberg: *Et Liv gjenoplevet i Erindringen*, 4. reviderede Udgave ved Aage Friis m.fl., II, 1944, s. 130.
- ¹¹ Jf. utrykt tale til den 18. maj 1841 i *Danske Samfund*, Fasc. 364.II.53.
- ¹² GI, s. 186; Steen Johansen: *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter*, II, 1950, s. 163-167; Povl Eller: *N.F.S. Grundtvig portrætter*, 1962, s. 60-61 og 27-28, jf. 68 (Gertners tegning er reproduceret i Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, 1986, s. 121).
- ¹³ *Oehenschlägers Erindringer*, IV, 1851, s. 312; Ole Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie*, 3, *Folkets Danmark 1848-1940*, 1992, s. 169, note 308; om Grundtvigs udnævnelse til titulær biskop som et resultat af bestræbelser fra enkedronning Caroline Amalie og Monrad, se P. Lauritsen: *D.G. Monrad. Grundlovens Skaber og Folkefrihedens Bannerfører*, II, 1950, s. 664 (med videre henvisninger); Gosse's indtryk af Grundtvig er optrykt i: *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig*, 1948, s. 258-260.
- ¹⁴ Nik. Fred. Sev. Grundtvig: *Mands Minde 1788-1838. Foredrag over det sidste halve Aarhundredes Historie, holdte 1838*, ved Svend Grundtvig, 1877, s. 486.

- ¹⁵ Grundtvigs holdning til guldalderens finkultur kan overskues ved hjælp af følgende forskningsbidrag: Robert Neiiendam: Grundtvig og Teatret, i: *Gennem mange Aar*, 1950, s. 131-138, med supplementer af Steen Johansen i *Grundtvig-Studier* 1950, s. 100-102, og 1954, s. 96-97; Arthur Arnholtz: Grundtvigs salmer og deres melodier, i: *Grundtvig-Studier* 1952, s. 7-38; Gustav Albeck: N.F.S. Grundtvigs forhold til musik og billedkunst, i: *Växelverkan mellan skönlitteraturen och andra konstarter. Den sjätte internationella studiekonferensen över nordisk litteratur*, 1967, s. 49-65; Flemming Lundgreen-Nielsen: 'Rød og hvid i Billedsalen'. Grundtvigs døds- og mindedigte. II, i: *Grundtvig-Studier* 1981, s. 55-66 (mindedigtet over Thorvaldsen).
- ¹⁶ US III, s. 555-556; PS VI, s. 238.
- ¹⁷ US VI, s. 271-272.
- ¹⁸ Vilhelm Kyhns billede er gengivet i farver i Lars Lindeberg: *De så det ske. Englandskrigene 1801-14*, 1974, s. 199; Povl Eller: *N.F.S. Grundtvig portrætter*, 1962, s. 74-80, 91-99.
- ¹⁹ US III, s. 618-619.
- ²⁰ GI, s. 50 og 100 (romanerne); GI, s. 68 og Fasc. 116.I 4v (salmerne); GI, s. 197 (morgensange for børn).
- ²¹ Grundtvigs manuskript »Om Poesie, Kunst og Vidskab«, 1817, fastslår, at ægte, dvs. visionær, poesi har »udvortes Kiendemærker«, der i en på overfladen skøn digtning kan misbruges til enten »tom Kling-Klang« eller til sanselighedens »velsmagende Kiød-Pølser, fortryllende Dyre-Haver, majestætiske Fjelle-Bode, forgyldte Kræmmer-Huse og andet Sligt« (Fasc. 162.1 12r).
- ²² Br. II, s. 75; Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XV, 1905, s. 286.
- ²³ Paulus Svendsens udtryk i *Gullalderdrøm og udviklingstro. En idéhistorisk undersøgelse*, 1940, s. 331.
- ²⁴ K.L. Rahbek: *Erindringer af mit Liv*, IV, 1827, s. 136; III, 1825, s. 36.
- ²⁵ US II, s. 369, 382.

- ²⁶ US II, s. 209, 216, jf. Flemming Lundgreen-Nielsen: Kampen om Rom. Romerriget i dansk litteratur 1750-1900, i: Otto Steen Due og Jacob Isager (red.): *Imperium Romanum. Realitet, idé, ideal*, III. *Fra Napoleon til EF*, 1993, især s. 270-273; US VI, s. 360-362, 399, jf. 515.
- ²⁷ US I, s. 210.
- ²⁸ US I, s. 142; US II, s. 388.
- ²⁹ Grundtvig: *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen*, 1847, s. 241, 244.
- ³⁰ *Den ældste danske Bibel-Oversættelse eller det gamle Testamentes otte første Bøger, fordanskede efter Vulgata*, ved Christian Molbech, 1828, s. 473; Grundtvig: *Krønnike-Rim til levende Skolebrug, med Indledninger og Oplysninger. Tredje, samlede Udgave, med hidtil utrykte Tillæg*, ved Svend Grundtvig, 1875, s. 249.
- ³¹ US VI, s. 116-117, 524.
- ³² C.I. Scharling har berørt emnet i sin afhandling: Kristi Genkomst og Kødets Opstandelse. Det eskatologiske hos Grundtvig, i: *Grundtvig-Studier* 1950, s. 7-56.
- ³³ GSV II, s. 386; GSV III, s. 528. Til registreringen i GSV VI, s. 519, kan bemærkes, at der skal tilføjes *I*, 132,1 og 6, ligesom *I*, 36,8 skal rettes til *I*, 36,1.
- ³⁴ Fasc. 389.5 18r, jf. PS VI, s. 64.
- ³⁵ Grundtvigs anmærkning i *Nordiske Smaadigte*, 1838, s. 307, til optrykket af »Mindesang paa Fædres Gravhøi« fra 1815; J.W.v. Goethe: *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, 1795-96, 7. Buch, Kap. 3.
- ³⁶ Om den københavnske opførelse af *Den Stumme i Portici*, se Johanne Luise Heiberg: Et Liv, IV, 1944, s. 301, note 122; V. Topsøe-Jensen: Danske kongeskibe og deres historie, i: *Tidsskrift for Søvæsen*, 1960, specielt s. 409-412, med (udateret) illustration af H. Schøsler-Pedersen; skildringen af kongens tilbagevenden fra Slesvig er hentet fra pjecerne *Mindeord, i Anledning af vor elskede Landsfaders, Kong Frederik den Sjettes, Hjemkomst, d. 3die August 1833*, udgivet 1834, og *Landsfaderens Hjemkomst, eller »Mindeblade fra d. 3^{die} August 1833*, ved H.C. Holm, u.å., samt J. Jetsmark: Aalphabetisk Fortegnelse over Subskribenterne paa Skue-

mønten i Anledning af Hans Majestæt Kongens lykkelige Helbredelse, og Tilbagekomst til Hovedstaden den 3^{die} August, 1833, 1834, jf. Vilhelm Bergsøe: *Danske Medailler og Jetons fra 1789-1891*, 1893, s. 22, 18-19; organiseringen af subskriptionen kan følges i *Københavns kongelig alene privilegerede Adressecomptoirs Efterretninger*, 1833, no. 180 den 3. august, No. 181 den 5. august, No. 184 den 8. august og No. 191 den 16. august; billeder af Christensens skuemønt og af en jævnaldrende tysksproget Louisenlund-medalje (ved Albert Jacobson) er venligst stillet til rådighed af museumsinspektør, dr. phil. Thorkild Kjærgaard, Det nationalhistoriske Museum, Frederiksborg.

Grundtvigs digt er optrykt i US VIII, s. 10-25. Fem strofer af det indgår (ikke ordret) i skoleskriftet *Det Danske Fiir-Kløver partisk betragtet*, 1836, GrSkV II, s. 44-45, 56. På mirakuløs vis har Kristian Køster i *Et Hundrede Danske Sange*, 1865, fået seks strofer fra digtet til at danne et fremragende tankedigt om begrebet (dansk) kærlighed uden spor af den oprindelige lejlighed, »Nu skal det aabenbares« (se Poul Dam: *Grundtvig-tekster i sangbøgerne med særligt henblik på højskolesangen. En bibliografisk oversigt*, 1992, s. 129). Det er her, man finder den berømte formulering: »Og han har aldrig levet, / Som klog paa det er blevet, / Han først ei havde kiær!« (den originale str. 41). »Gylden-Aaret« er tolket af Helge Toldberg i *Grundtvigs symbolverden*, 1950, s. 76-79 og 196-197; på sidstnævnte side er det ikke rigtigt, når Toldberg hævder, at smertesønnen Forsete er født i 1784 (se str. 30). Grundtvig synes at regne med en myndighedsalder på 33 år (1801-1834) for denne Forsete, uvist hvorfor - det passer hverken med bibelsk eller med nogen dansk myndighedsalder.

- ³⁷ Grundtvig: *Danskeren*, IV, 1851, s. 261, jf. PS VII, s. 406.
- ³⁸ Grundtvig: *Kiærminder til Kong Frederik den Sjettes Krands*, 1840, s. 44; US VIII, s. 340, 339.
- ³⁹ Grundtvig: *Danskeren*, II, 1849, s. 714-720, jf. PS VII, s. 236-242. Folkvangeren i citatet er navnet på kærlighedsgudinden Frejas bolig.
- ⁴⁰ Citaterne fra »Ønske-Møen« og fra »Danmarks Gyldenaar« er fra *Danskeren*, III, 1850, s. 78 og 306, jf. PS VII, s. 254 og 260.
- ⁴¹ Grundtvig: *Danskeren*, III, 1850, s. 113-128.
- ⁴² US VII, s. 487-488; citatet »fri Jord under aaben Himmel« er ikke identificeret, men det kan ligne en kombination varieret til lejligheden af et vers fra Jesu lignelse om sædemanden (Markus 4.8, Lukas 8.8) med en linje af Hiarnes gravskrift over Frode Fredegod i Anders Sørensen Vedels Saxo-oversættelse, 1575: »Vnder oben Himmel paa vildene Marck« (s.

CXII); Nik.Fred.Sev. Grundtvig: *Brage-Snak*, 1844, US VIII, s. 697, 698, 699.

- ⁴³ Fasc. 393.35a.6 129v, jf. PS IX, s. 180. I den første linje står der tydeligt skrevet »kun«, hvilket i førstetrykket fra 1930 (!) uden kommentar er rettet til »hun«. Det er hverken nogen dristig eller usandsynlig rettelse, for »kun« kan naturligvis være en simpel fejlskrivning af den aldrende digter, men det bør måske lige overvejes, om ikke det faktisk skrevne giver mening (i manuskriptet er Grundtvigs tegnsætning bortset fra punktum efter hver strofes slutlinje særdeles mangelfuld). I den sidste linje har Grundtvig efter »Glædens« først skrevet »Frø«, så »Sæd«, indtil han over linjen indsætter »Smil«.
- ⁴⁴ GI, s. 9.
- ⁴⁵ *Mands Minde*, 1877, s. 50.
- ⁴⁶ *Mands Minde*, 1877, s. 502. I den sidste sætning er »den Spore« genstandsled for »giver« og ikke sætningens grundled.
- ⁴⁷ Steven M. Borish: *The Land of the Living. The Danish Folk High Schools and Denmark's non-violent Path to Modernization*, 1991.
- ⁴⁸ US VII, s. 701, 703.
- ⁴⁹ *Mands Minde*, 1877, s. 52, 542.
- ⁵⁰ GSV I, s. 150, GSV VI, s. 24. Davidssalmen har i moderne tælling nr. 84, men Grundtvigs fodnote ved førstetrykket siger 85. Grundtvigs ældste gendigtning af salmen i »Ragna-Roke, (et dansk Æmter).«, har to gange »Hvor liflig, hvor rolig, / O Gud, er din Bolig!«, *Danne-Virke*, III, 1817, s. 343 og 347, jf. PS IV, s. 516 og 518.